

گوپرانی بنچینه‌بی و ترسناک بwoo، که له میژووی بیری ئهورپادا دروستیکرد. رهخنه‌ی تهنا له گوشەی توواج له هەلخیلسکانه کان و بهرپه‌رچدانه‌وھی خراپه‌کان نه‌ھیشته‌وه، بهلکو رهخنه بۆیه کاری پشکنین و شیکاری سیستمه‌کانی مەعريفه و پەرده لەسەرلابردن و دەرسنیتله بەنەماکانی بیرکردن‌وھ و میکانیزمه‌کانی، پاشان گەران بەشون چۆنیه‌تی بەرھەمھیئانی واتاو بەنەما دروستبوونی وتا.

رهخنه‌گرى دیار (عەلی حەرب) دەلیت: گومانی تیدانیبیه، که ئەھووی کانت هینای کاریکى ناوازه و بى گونه بwoo له شیوازو داهیتیانیدا، بەتاپیهت لە بازه ژیرانه‌یە بەسەر مانای باوی رهخندادا دای و دوباره بەداهیتیانیکى نۇتو جیاوازه‌وھ داپېشته‌وھ و پیاده‌یکرە، بۆیه له گەل رهخنه‌ی کانتدا واتای رهخنه له «کتیب و ریچکە» ۵۰، بۆ رهخنه له «خودی عەقل» دەگواززیتەوه. بۆیه کاری تىپه‌راندنی رهخنه لە زانراوه‌کانه‌وھ بۆ رهخنه له میکانیزمی بەدەسخستنی زانراوه‌کان بەذەنجام دەگات، بۆیه دەبینین له چەمکى فەلسەفە دواي (کانت) ۵۰ بwoo به فەلسەفەی رهخنه‌بی، هەممۇ قوتباخانه فەلسەفەیه کانی گرتەوھ، ئەمروز فەلسەفەیه کى رۆژتاواي نادۆزیتەوه بەبن رهخنه‌یى. لیرەوھ فەلسەفەی رهخنه‌یى مەبەستمان لەم ئاراسته فەلسەفە رهخنه‌یانیه: ئاراستەي مارکسى، نەنۇ لوچى - ال وجودى، فينۇ مىنۇ لوچى، هەلۋەشاندە‌وھىي، هەرودەها مىتۆدەكاني لىكۆلەنە‌وھى میژووی، زمانەوانى، شیکارى دەرونى، ئەنسەرپەلۈچى... ئەم ئاراستە قۇل و چۈانە رووھ و رەختە، بەپى تىپه‌ریوونى كات بوارىكى گزگ و گونه‌یەك... نەك ھەمۇوی کە نوسەري ئە و کاره ئاپاستەي عەقلی کردىت و بېيارى لەسەردات و ھەولۇ راپەرینى بەت كىتىبەکى فۇئاد زەکەریا « خطاب الى العقل العربي » يە، كە ئەممە كارىكە لەدۇوی سەرخستى تووانى عەقل و بەرگى لەسەر دۆزى دەكات و ئەھەوالى گيان دان و مردنەي دەيدەويت لەسەر لابەرىت. دىارە بەھەمان شىۋە له ئەھەوالى بورھان غەليون لە ژىر ناونىشانى « تىرۆركردىنی عەقل - اغتیال العقل » ھەمان تىپووانىن وەدەرده کەۋىت.

ھەندى كارى ترىش ھەن کە پەنجهى خەتا بۆ خودى عەقلی عەربى درىزىدەكەن، كە لە كارەكانى موحەممەد عايىد جابرى و موحەممەد ئەرگۇن، سەرەزاي ئەھەجاوازى بۇچۇونەي ھەيانە، رەنگ دەداتەوھ. چەمكى « رەخنه لەعەقل » لە بنچينەدا چەمكىكى « كانت » يە، مەبەستمان لە فەيلەسۇفى ئەلمانى ئىمانوئىل كانت (1804) كە توانى بادانەوەيەكى فەلسەفى گىرنگ لە میژووی بيرى ئەرپەيىدا ئەنجام بەت، ئەھووش له رىيکەي پرۇزە كەورەكىيەوھ رەخنه له عەقللى روتوت « كە تىاپدا مىتۆدىكى بۆ پرۇسەي رەخنه كەللاڭ كەد، كە لەكەلدا ئەم رەخنه‌يە گۇرا، بۆ رەخنه لە كەمکورتىيەكانى پرس، وته، رىچكە، رەوته جىاواز و باوه‌کانه‌وھ گۇرا، بۆ شىكارى خودى عەقللى بەرھەمەنەرەي ئەھەپس و وته و رىچكانە، ئەھووش لەپىگاي پشکىنى تەپشىش مەرجانەي كە دەبىنەھۇي بۇنى ئەو و تە و گوتكەزايانە وەتقاقيكەردنەوەي ئە و بەن بىرکردنەوھ مەرقۇ بازى بەسەردا داون داکەوتەي ئەو و تە و گوتكەزايانەش بۇون.

تىۋى كاتنى پىكەتىنەرەي كات و ساتى دواي دۆرانى حوزەيرانى 1967، دەركەوتى پرۇزەي عەربى ھاوجەرخ، ھەولۇ تىپه‌راندى ئەو روکارە تەقلىدەيە عەقلانىتە كە مابۇوه لە چەرخى رىيisanس: عەقلانىتى چاكسازى، عەقلانىتى لىبرالى، عەقلانىتى زانستى و عەمانى، بۆ پرۇزەي نوئى لە ژىر ناوى « رەخنه لە عەقلانىت » بە ھەرسى لەھەمان شىۋە له ئەھەوالى بورھان ئەنجلەنلى موحەممەد ئەرگۇن «، رەخنه‌ي لەعەقل « موحةمەد ئەرگۇن »، رەخنه‌ي لەعەقل عەربى « محمد عابيد جابرى »، رەخنه‌ي لەھەنگى رۆزئاواي « متاع صىدى » لىرەوھ « رەخنه لە عەقل » شوئىنگەيەكى دىاري لە گوتارى بېياران لە گۆرەپانى عەربىدا داگىر كەد، ئەھووش لە ئەنجمامى تەنگەتاوى و تەلەزگە كە واقىعى عەربى پىايدا تىپەر دەبۇو لەسەر ھەممۇ ئاسەتكان « فيكىرى، رامىارى، ئابورى و كۆمەلایەتى ». ئەھەش بwoo كە پالى بە رۆشنېيرانى عەربەبەو دەنزا كە پەنجهى خەتا بە پلهى يەكەم ئاپاستەي خودى عەقللى عەربى بىكەن. لەم روانگەيەو وەك (عەلی حەرب) دەلیت: ئىمە لەو گىرنگى يېدانەي كە لىكۆلەران و بېيارانى عەربى، بەعەقللى عەربى دەيدەن، تىدەگەپەن. ئەھەش لە نوسين و بابەتائەي ناو ئەو رۆزئامەو گۆفەرانەي دەرددەكـران و دەرددەكـرین، ھەرودەها لە ھەممۇ ئەو كتىب، لىكۆلەنەو، گـفتوكى، سىمېنار و كۆپانەدا رەنگىدەتەوە، كە تىكـرا تايىيت كرابوون بە پرسى عەقللى عەربىبىسەوە لەھەنگەن چالاك و چەند كارىگەرەو چەند دەتowanىيەت بەدواي چارەسەرلى قەيران و كىشە و گرفتە كاندا بگـپىت، لە ھەولۇ زانىنى تواناكانى و دىاريکەرنى سۈرەكانى خۆيەتى... گونه‌ي ئەو كارانەش.. ئەھەش وەك

دەگات « جا ئەگەر بەئاگاییەوە بىت يان له بن ئاگاییەوە بىت » كە ئىشكاپىلەتكەن خۇيان پېچراوى ناخى كولتورن نەك مۆدىرنە، لەبەرئەوە ھەممو رەخنەو پىداچوونەوە و خويندنەوە دوبارە داپشتەوەكان بۆ كولتور دەبن و ناچەنە مۆدىرنەوە، لەگەل ئەوهشا خودى مۆدىرنەي خۇرئاواش دىسان پىويسىتى بىرۇ باوەر بىت بەباي خۆي. پرسە كانى پىداچوونەوە خويندنەوە ھەبە،

ئەمەش ئەو بادانەوە رەخنەيە نويىە بۇو، كە لە لايەن جابرى و ئەرگۈنەوە بە ئەنjamگەيىش. وەختە كارىكىش دەلىن رەخنەي سىستم و فۇرمە كان، ئەوهش بەواتاي ئەوە دىت كە ئامانج لىكۆلىنەوەي مىتۆدە، واتە بونىادى عەقلى ئايىن و رىيگانى كارپىكىدىنى ئاماززو مىكانىزىمە كائىيەتى، نەك ناواخنى شەرىعەو بىرۇ باوەر بىت بەباي خۆي. پرسە كانى شەرىعەت و بىرۇ باور و كە

فرابان و مەعرىفەيەكى جىاو سەربەخۋە دروستدەكەت، كە بۆخۆى ياساو ئامرازى تايىهت بەخۆى دەبىت، بە شىوازىك لە مىكانىزىمەكى دەرخەرە و بەرھەمەتىنەرى راستىيەوە، بۆ فەلسەفەيەك كە دەتوانىت لەسەر پىي خۆى بوهستىت.

جا ئەگەر پرۆژەي كانت پەيوهەت بويىت بە عەقل، رووت و دابراو لەھەر خەسلەتىكى مەعرىفي، يان مەزھەبى، ئەوا بىريارانى دواى ئەو لەكارى رەخنەگرتەن، لە عەقلى پىسپۇر لە رووو مەعرىفييەوە، يان گىرىدرابى لە رووو مەزھەبىيەوە، ئەوهش دواى روتىرىدەنەوە لە ھەممو بەرجەستە كەردىكى واقىعيانە و دەستگرتەن بە رىوشويىتى تىيۇرى ئەو عەقلەنە، بەوشىوازەش دەبىنەن ئەوه رەخنەي عەقلى سىاسىيە، رەخنە لە عەقلى پىشەسازىيە، رەخنە لە عەقلى پۆزەتىقىيە، رەخنە لە عەقلى رۆشنىگەرەيە، رەخنە لە عەقلى ئايىيە...هەتە. ھەممو ئەمانە دەرئەنجامى شەن و كەوكىدىنى سىستىمى مەعرىفى بونىاتزا و لەسەر كۆمەلتى شتى بىن بەلگەو بەنمای دىاريکراو، كە بەرنامه و گرفتن بۆ و تراوه كانى ناو خانەي مەعرىفي، لىرەوە پرۆژەي جابرى و ئەرگۈن لە رەخنەي عەقلى عەربى- ئىسلامى سەرچاواھى گىرتووە، كە رەخنە لە كولتور لە پرۆژەكەياندا دەگۈرىت لە رەخنە لەپىس و گۇتراوه كولتوريە كائەوە بۆ پشكنىن و شىكارى ئەو سىستىمە مەعرىفييەي، كە ئەو گۇتراو و پىسانەيان بەرھەمەتىناوە.

لە مشتومر و گفتۇگۆي راوبۇچوونە ئايىيەكانى ناو كولتوردا بۆ مشتومر و گفتۇگۆي سىستىمى بىرى قول، ياخود بۆ ئەوسىستىمە بىرىيە بەرھەمەتىنەردى بىرۇبۇچونە ئايىيەكانى كولتوري ئىسلامى.

immanuel kant

**ساتى گورانى
چەمكى عەقل لە¹
بىرى ئەوروپىاي
هاوچەرخدا رويدا
ئەوهش» لە
ئەنجامى ئەوهى
كە لە مىزۇوى
بىرى رۆژئاوادا
ناونراوه بە قەيرانى
بنەما (la crise)² (des bases
مەبەست لېي ئەو
قەيرانەيە كە توشى
زانسته جياوازەكان
لە كۆتايى نۆزدە و
سەرتايى سەددەى
بىستەم ببۇ**

سروشت و عەقلە تاڭگە رايىھە كانن»، ھەروھا جابرى و ئەرگۈن مەبەستيان لە عەقل ئەوهش نىيە، كە لە دووتوپى چەمكى مۇنەيى-میثالى، بۇنىدا ھەيدو لاي دىكارت و كانت و ھېنگل گەلە بۇو بۇ زال بۇون بەسر فەلسەفە ئەنۋەپىدا. ھەمكەي كە وادىھېنىت عەقل بىرىتىھە لە كۆمەئىك پەرنىسىپ توند و تۆلى رىڭخاراو بۇ مەعرىفە، وەك پەرنىسىپى نازىزىھە كى، پەرنىسىپى ھۆكاري و پەرنىسىپى مەبەستدارى، كە بە پېوېست بۇون و گاشتىتى و ئازادىبۇنى لە ئەزمۇن دەناسىرىتە، پاشان عەقلى مادى دەزى دەھەستىتە، واي بۇدەچىت كە عەقل لەپەرييە كى سېپىھە، پىدرارەد ھەستىتە كان تىايىدا كەلەكە دەبن، بۇ ئەوهى بىرىتىكى گاشتى دواي پرۆسەيە كى درېڭخایەن لە پىكھەتىان، بە شىۋوھىيە ئە بىرۇ ئازىدەپەتەن رەنگانەوهى واقعى دەبن. بەشىۋوھىيە كى گاشتى چەمكى عەقل لە پرۆزەي جابرى و ئەرگۈندا تەواو جياوازى ھەيدە، لەگەل ھەموو ئەو چەمكە جابىرى و ئەرگۈن ئەم چەمکانەيان تىپەپاندۇو، رۇوە و كۆتا پىنگەي فەلسەفى رۆژئاوايى هاوچەرخ» بە تايىھەت فەلسەفەي فەرسىي «ئازاستەيان گرتۇو، چەمكى عەقل جۆڭلەلى لە وۇيۇھە لە لىگرتوو و بە فەلسەفەيە دەمدەپە كراوه، وەك دەزانىن فەلسەفەي هاوچەرخ دابېزىتىكى ئەبىستمۇلۇجى لەگەل عەقل رۆشىنگەرە، ھەروھەدا لە كەل ئەو تىنگەيشتنە باوه فەلسەفەيانەي سەددەي حەفەدەھەم و حەزەدەھەم ھەبۇو، بە خۇوھە بىنى، واپلىتەت بە گۈيەرە ئەوهى كە زانستە كۆمەلەيە ئەنەمەرپىي گەيشتۈن داهىتىان لە چەمكە كانى دا بىكتە.

دىيارە ساتى گورانى چەمكى عەقل لە بىرى ئەوروپىاي هاوچەرخدا رويدا ئەوهش، لە ئەنجامى ئەوهى كە لاي فەيلەسۋەكان يەكىكە لە ھەبۇوه كانى گەردوون، كە ئەرسىتۇ و ئىنەي دەكەت و رىكى دەخات لە رىگەي تىپەپەرخانى ئەنۋەپىيە كە توش زانستە جياوازەكان لە كۆتايى نۆزدە و سەرتايى سەددەى بىستەم ببۇو ئەوهش لە ئەنجامى سەرەھەلدانى زانىارىيە كان زياتر پېوېستى بە رەخنەو پېداچونەو و دوبارە داپاشتە وە دروستىرىدىنى ھەبىت بە شىوازىك، كە گونجانى ئاسان بىت لەگەل ئەو خۇدەدا. بەھەرحال ئامانجى كۆتايى ئىمە لەم بابەتەي « رەخنە لە عەقلى عەرەبى/ئىسلامى» بىرىتىھە لە داپاشتە وە يە كى خودى عەرەبى كۆلتورى كە تواناى گونجان، لەگەل رۆشىتتى بىرگەي لەگەل مۆدىرەنەي هاوچەرخدا ھەبىت، ئەوهش بەماناى لابىدىنى ھەموو ئەو بەرىبەست و دېوارە ئابىنى و كۆلتوريانەي، كە لەبەرەدەم كەسى موسىماندا خۆيان قوتىرىدۇتە و رىگەي لە گونجانى دەكەن، بۇ ژىاتىكى سەرەدەميانە و كاركىدىن لەناو گۆزەپانى مۆدىرەنەدا. دىيارە ئەو دوو پرۆزەيەي «ئەرگۈن و جابرى» دەنگانەوهى كى گەورە و باشىان ھەبۇو لەناو چىنى روشىپەر و بىزاردەدا لە جىهانى ئىسلامى و عەرەبى، بەلکو تىپەپاندۇو لە قۇناغى ئەستەمى بۇ مۆدىرەنە كۆرتەنە دەرەب و گۆزەپانى مىتۆدى لە كۆلتورى عەرەبى ئىسلامى. ئەمەش سەبارەت بەرەخنە...
ھەرچى سەبارەت بەو عەقلەي كە جابرى و ئەرگۈن لەپرۆزە كەياندا بەكارى دەبەن، مەبەست نىيە لەو خەسلەتەي كە مروققى لەسەر دەھەستىت. كە لە جىكەي ئارەزوو غەرېزەكان دادەنرەت و تواناى تەحەكۈمىرىدىن بەسەر قىسەو كەرادەكانىدا ھەيدە، ياخود لە رىگەي ئەوهە و مروقق درك پېكىرىدىن و تىنگەيشتن و جىاكارەنەوە كانى دەبىت، ئەوهش لە رىگەي پرۆسەيە كى عەقلانى وەك دامالاىندىن، شىكارى، پىكھەتىان و ھەلەپەنچاندىن...
ھەندى پاشان ئەوان مەبەستيان لە عەقل ئەوهش نىيە، كە لە چەمكە كانى وەك « عەقلى ئەنتۆلۈجى » و جىاكارەكەن مروقق لەگەل بۇونەوهە كانى تر، كە لاي فەيلەسۋەكان يەكىكە لە ھەبۇوه كانى گەردوون، كە ئەرسىتۇ و ئىنەي دەكەت و رىكى دەخات لە رىگەي تىپەپەرخانى ئەنۋەپىيە كە توش زانستە جياوازەكان لە كۆتايى نۆزدە و سەرتايى سەددەى بىستەم ببۇو ئەوهش لە ئەنجامى سەرەھەلدانى زانىارىيە كان

aristo

ibn xaldun

له نیوان عهقلى کاراو عهقلى به رکارا کردبووی. که يەكمیان بريتىيە له چالاكىه هزرىيەكان، ئەوهى کە فکر له كاتى لىتكۈنىھەوە پشکىندا به كارى دەبات، ئەوهى کە چەمكە كان داڭەرىزىت و پېيارى پەرنىسيپە كان دەدات. بە دەرپەينىكى تر ئەو مەلەكىيە يە کە ھەمو مەرۋىيە دەتوانىت بە ھۆيەوە لە پەي بىدنى بە

رېزەگە رايى سۆفيستە كان دەكتەوە، تىزى فەيلەسۇفە نابۇونگە راكانى شوينكەوتى نىتىچە دەكتەوە، وەك ھايدگەر و فۆكۇ درىدا.ھى تر، راستە»، ئەگەر بىته وېت لە دەسىلاٽى شىتىك بىدەيت و بىن ھىزى بىكەيت، واباشە كە تو پەرت پەرت و فراوانى بىكەيت بە شىوازىك پارچە كانى تووانى لىيم نزىكبوونە وەيان گران بىت، ملکەچى كاتى بۇونى بىكەيت كەوايلى بىت ئىت سەرچاوهى يە كى نەبىت بگەرىتەوە بۇي. بەم شىوازە يە كىپارچە يە كى ون دەكت و گشتىگىرى يە كە ناهىيەت، ئەرگۇن عەقل پارچە پارچە دەكت، بلاۋىدەكتەوە كە دواتر كۆكىدە وە قورس و گران بىت كۆكەرە وە يە كى نەبىت كە ھىزى يە كەخستەوە يە بىت. تەنانەت پە يوھەستكەرنە وەي لە توانادا نەبىت، ياخود دروستكەرنە وەي نزىكايەتىيە كى تىۋىرىش لە نىوان پارچە كاندا نەھىيەت.

ھەرچى مۇھەممەد جابرىشە، لە رىي پرۇزەكە يە و «رەخنە لە عەقلى عەربى» ئەو دەرەختات كە دەيەوېت لە دىاريىكىدىنى چەمكى عەقل پشت تىزىيەت، ئەگەر بە شىوازە جياوازىن بىت، ئەو يان چۆن پىدە كەيىت و خەتكە كارىك، ئەگەر سروشتى ئەم عەقلانە ناجىنگىر و گۇرپاوا بن يە بەرددەوامى بە شىوازىك لە ماوهى دەيە يەك، يان دو دەيە دەھىچ تەرىپىن و ھاتنەوە يەك، لە كەل يە كىتىيان تىنانىيەتە؟ جا ئەگەر قىسە كە ئەرگۇن راست بىت، ئەو ناتوانىن خوينىدە وە يەك بۆ بىرمەندىنەكى پىش خۇمان بە سەھىدە يەك بىكەين، بەلکو بە دەيە يەك يان دو دەيە پىش خۇمان بىكەين، چونكە عەقلى جياوازى ھەيە، ئەو فەزا عەقللىيە بۆ ئەو ناماھە بۇو ئەو لە وهى ئىمە ناماھە نىيە، جياوازو دوورە. ئەرگۇن بەم چەمكە جەخت لە سەر

خۆي دان بە وەدا دەتىت. قوتاپخانەي گۆفارە وەرزىيە كان وايان دەبىنى كە عەقل وابەستەيە بە سىستەمى مىزۇوويە كى دىاريىكراوەوە، پەرەسەندى دەتىت بە پەرەسىدەنى. وەك چۆن كۆتاپى پىدىت بە نەمانى ئەو. پاشان ئەو لايەنگىرىيە ئەوانىش «ئاراپاستە نوپەي» بۆ ماركسىيەت نابىت بخەينە كەنارەوە. ھەرچەند خۆي ماركسىيە كى تەواو نەبۇو، چونكە لە سەھىي ماركسى بونىاد نانىت لە نوسىيەنە كانىدا، بەلکو رەخنەش لەھەندى لايەن دەگرىت، لېرىدە وە عەقل شىتىكى جىيگىر و نەگۇر نىيە، بەلکو شىتىكى رېزەبىيە و لە ژىر كارىگەر دەرەۋامى مىزۇودايە. ئەم پەرنىسيپە ش بە پىي ئەرگۇن لە سەر ئاستىھە مەمو عەقلە كان پاشە كىشە دەكت. تەنانەت ئەورۇپىيە كان، بۆمۇنە عەقللى قەدىس تۆماس ئەكويىنى برىتى نىيە، لە عەقللى دىكارات، وەك چۆن بەھەمان شىۋوش عەقللى دىكاراتىشى هىھىگلى نىيە.

لېرىدە وە پېرسىن: چۆن دە گۈنچىت بۆ ئەم عەقلانە لە يە كە كەيىشتنىيان بۆ يە كەر ھەبىت، ئەگەر بە شىوازە جياوازىن بىت، ئەو يان چۆن پىدە كەيىت و خەتكە كارىك، ئەگەر سروشتى ئەم عەقلانە ناجىنگىر و گۇرپاوا بن يە بەرددەوامى بە شىوازىك لە ماوهى دەيە يەك، يان دو دەيە دەھىچ تەرىپىن و ھاتنەوە يەك، لە كەل يە كىتىيان تىنانىيەتە؟ جا ئەگەر قىسە كە ئەرگۇن راست بىت، ئەو ناتوانىن خوينىدە وە يەك بۆ بىرمەندىنەكى پىش خۇمان بە سەھىدە يەك بىكەين، بەلکو بە دەيە يەك يان دو دەيە پىش خۇمان بىكەين، چونكە عەقللى جياوازى ھەيە، ئەو فەزا عەقللىيە بۆ ئەو ناماھە بۇو ئەو لە وهى ئىمە ناماھە نىيە، جياوازو دوورە. ئەرگۇن بەم چەمكە جەخت لە سەر

هاوسه‌نگ کردن‌هودی و اته عهقلى کارا لیزهدا ئه رکی خۆی ده‌دۆزیتەوە.

عهقلى کارا ئەو عهقلىه يە كە گەرانه‌هودی بۆ خودى هەيە، تەماشای خۆی دەکاتەوە، لیزه‌هود ئەم عهقلمه دەبیتەوە بەدزى خۆی، بۆیه ئەم عهقلمه دەبیتە ئەو عهقلمه يە كە دەکەوتەنەو قەیران، ئەمە شە لالاند بەناوی «بزاوتنی عهقل» ناوی ۵۵ هەیتیت. ئەم بزاوتنی عهقلمه ئەو عهقلمه يە كە جابری دەبەوتت» ئەوهی خستمانه روو به شیوه‌یە كى گشتى بىرىتى بوبو لە پەرسەندنى عهقل، جەختى لە سەر میژوویەتى ئەو عهقلمه دەکرددوھ، واتە پەیوهست بوبونى بەھە كولتورەيە كە لە ناخیه‌وھ بزوئینه رېتى.» «عهقل گەردونیه و پەرنسيپە کانى گشتى و پیویستن.. بالى...» بەلام ئەمە لەناو كولتورىكى ديارىكراودا، يان تەرزە كولتورىكى هاواچەشىدا» بۆیه «میژوویى بوبونى عهقل» يان «بزاوتنی عهقل» .. ئەوهە يە جابری گەرە كىيەتى بەتەواوەتى لە ناو پرۆژە رەخنەيە كەيدا، چۈنکە وەختە كارىك ئامازەدەكەت « دەگۈنچىت تەماشاي عهقلى عەرەبى بىكەين بەھە پىنەيى كەشەدەكەت، رەنگى عهقلىكى باوي ناو زەممەنیكى ديارىكراوى میژوو» بەواتا كە لە توانادا هەيە پەرنسيپ و بەنمای نۇقى بتوانىت شوينى ئەوي كۆن بىگرىتەوە، رېپەھە عهقلىكى باوي نۇقى ياخود هيچ نا رېكخراوو پەرسەندۇرۇ، يان مۇدىن يان نويكراوهى عهقلمه كۆنە كە بىت. روونە كە ئەمەش وەختە كارىك دەبىتت، كە رەخنە كەتلىن لە عهقلمه كۆنە كە دەستپېسكات. پرسىارىك دېتە ئازاوه كەي رەخنە كەتلىن لە عهقلى باوي كۆن دەستپېسكەت؟ لیزه جابری لە ئەرگۇن جيادەيتەوە واتە راوبۆچۈنى جياواز لە ئەرگۇن دەبىت دەنیت: پرۆسەي رەخنە كەتلىن پیویستە جاري لەناو ئەو

لايەنگرانى بۆي ۵۵ دەچىتە ماوهە كى میژوویەوە، عهقلى هەرچەرخىتك شتىك نىيە، بىتجە لە عهقلىكى رووت بەتەنەا ئەوانەي كە لە قوتاوخانە میژوویە كان، ياخود فەيلەسۋافانى هەست رەخنە بى بەدەستيان نەكەوتوو، بۆيان هەبوبەللىن كە عهقلى باو لە چەرخى ئەواندا عهقلىكى رەھابوو، بۆيە ئىتر چ كاتىك گۆرپان رووپىدا لەعهقل ئەوكات بەریزەبى دەبىت. ئەمەش كاتىك رووددات: كەلە كە بوبونى میژووى ئامازە كانى پیویستى بە رېزەبى بى ئەو رەھايىه، بەوهش عهقل دەچىتە قۇناغى قەيرانىكى كراوهەوە. دۆخى ئەو قەيرانە دىسان پیویستى بەعهقلى کارا هەيە، بۆ دوانەيى لالاند بۆ عهقل لە سەر بىنچىپەي «میژوویەتى عهقل» دەھەستىت بەھە پىنەيە كە ئەو عهقلە لالاند بە «عهقلى باو» ناوی دەبات، «لە روانگە ئەھەوھە» بەعهقلىكى جىنگىر ناوى نابات، بەلكو ئەو لەفەتەريە كى زەممەنی ديارىكراودا جىنگىر پاش ئەو جىنگىرى خۆي لەدەست دەدات، جا ئەگەر «عهقلى كارا» دەستى پىنكىد ئەوا كارى بەخۇدا چۈونەھە دەبىت و هەلّدەسىت بە ئەركى رەخنە كەتلىن لە «عهقلى باو». وەختە كارىك عهقلى رەخنە كەر دەكەوەتە قەيرانە وە لەگەل عهقلى باو، ئىتر دوجارى شۇرۇشكىدن بەسەر عهقلى باو دەست پىندەكەت، هيچ گەپانەھە دېتە ئىتر نىيە، كە ئەمەش وادەكەت ئىتر عهقل لە بەردەۋامىدان بەخۆي و دوبارە دروستكىردنەھە خۆيدا بىت. جۈرج تەرابىشى ئەم تىفەكىرەن راھەدەكەت: عهقلى باو لای لالاند هەمان عهقلى کارا بۇوە وەختە كارىك ھەلۋىست لە رەخنە ھەلّدەگەرتىت عهقل بۆ خۆي هيچ وەختىك يەك قالبى رەھا يە.

هر شىوازىك بىت جۆرىك وھمى

heidegger

پەيوەندى نېوان شتەكان، پەرنسيپە گشتى پىيوىستىيە كانى پىن جىاباڭاتەوە. كە دانەيە كى هەبوبى لاي هەممو خەلکى. هەرچى جورى دووھەمى عهقل، بىرىتىيە لە كۆمەڭلە پەرنسيپ و بەنەمايەك كە ئىمە بۆ بەلگە هەتىنانەوە كامان پشتى پىندەبەستىن. كە ئەم عهقلەش بۆ خۆي لەناو كايدەيە كى میژوویى ديارىكراودا بوبونى هەيە(لىيەددا تېبىنى میژوویەتى عهقل دەكەت) بە دەرىپېنىكى تر كۆبەندىيە كە لە بەنمای بېيار لەسەر دەراو و قېولۇڭراو لە فەتەريە كى زەممەنی ديارىكراودا، كە لە وزەممەندە بەھا رەھا يە بۆ خۆي دابرېوھ).

ئەمەش ئەوھە دەگەيەتىت كە راھەي دوانەيى لالاند بۆ عهقل لە سەر بىنچىپەي «میژوویەتى عهقل» دەھەستىت بەھە پىنەيە كە ئەو عهقلە لالاند بە «عهقلى باو» ناوی دەبات، «لە روانگە ئەھەوھە» بەعهقلىكى جىنگىر ناوى نابات، بەلكو ئەو لەفەتەريە كى زەممەنی ديارىكراودا جىنگىر پاش ئەو جىنگىرى خۆي لەدەست دەدات، جا ئەگەر «عهقلى كارا» دەستى پىنكىد ئەوا كارى بەخۇدا چۈونەھە دەبىت و هەلّدەسىت بە ئەركى رەخنە كەتلىن لە «عهقلى باو». وەختە كارىك عهقلى رەخنە كەر دەكەوەتە قەيرانە وە لەگەل عهقلى باو، ئىتر دوجارى شۇرۇشكىدن بەسەر عهقلى باو دەست پىندەكەت، هيچ گەپانەھە دېتە ئىتر نىيە، كە ئەمەش وادەكەت ئىتر عهقل لە بەردەۋامىدان بەخۆي و دوبارە دروستكىردنەھە خۆيدا بىت. جۈرج تەرابىشى ئەم تىفەكىرەن راھەدەكەت: عهقلى باو لای لالاند هەمان عهقلى کارا بۇوە وەختە كارىك ھەلۋىست لە رەخنە ھەلّدەگەرتىت عهقل بۆ خۆي هيچ وەختىك يەك قالبى رەھا يە.

لیرهو چه‌مکی
عهقل له سهر
ئه و بنه‌مايه
دیارده‌یه کى
خودی هه‌یه
ئه‌وهی هوکاری
فرهیه‌تى
بریتیه
له فرهیي بونى
خوده‌کان، بؤیه
ریپیدراو ده‌بیت
ئه‌گەر قسە له
چەند عهقلی
بکەين

بۇعەقل له ئارادا هېبوو لاي عەقلانىيە كۆنه‌كان، بەلكو عەقل له رىگەي بازدان -(تەفرات)، دوباره رىكھستنەوەي خۆيەوە پەرەسەنتى، پاشان هەر لەو تايىەتەندىيانى عەقل برىتىيە لە كرائەوە، واتاي كرائەوەيي ئه‌وهىي كە عەقل هيچ وەخت نامەعقلولىيەت نادانە دواوه، بەشىوازىك خەيال و سۆز وەستت.. دېنە بەشىك لە پىتكەننەه كەنلى.

ھەربۈيە باوهېرىش بە سىحر، ئەفسانە، جادوش ھەممەش راڭھى ئە دۆخەي كۆمەلگا ھەتىتتى. ئەممەش كەن لە بىوارى بىرى مروېنىيە بىت ئەوروبىيە كامان بۆ دەكەت، كە لەم دوايىەدا چۈن بایان داوهتەوە بەلاي ئايىدارى و لاڭدەنەو لە جۆرۈك ئەفسانە و سىحر و ئە و بابەتانە. عەقلى كراوه بەتەنەنە توانان دانان بە نامەعقلولىا هەيە و ھەست بە ھەندىيەك شى ۋەك» رىكەوت، رۇووكاره نارىكخراوه كان، دژىيەكىيە كان، بۆشايىھەن، ھەرەنەنەوەي قولى ھەلۋىستى فەلسەفى كەن، ھەرەنەنەنەوەي قولى ھەلۋىستى كەن، توانانى كاركىدىنى لەنانو چەمکى مىزۈووپىي دىياره تايىەتەندى و تىگەيشتنى خۆيى ھەيە، كە دواجار جۆرتىكە لەو تەئۈل و تىپوانىنەي كە سەرى بەدەركاي ئە و مەددەمەيت و رىزىزگەرایيەدا دەكەت كە بىرمەندانى پۇست مۆدىن بۇنيادىيان نا و بەرچەستەيان كرد، ھەرچەندە خۆيان ئەوهەيان بە پىيوىست نەگرتوھ بىدرىكىن، بەلام چەمکى مىزۈووپىي بۇونى عەقل لەھۆتە كۆتۈپ دىت. لەتايىەتەندىيە كانى ئە و عەقلەش: عەقلەتىكى گۆپرە و ناجىيگىرە، كە مەرجى مىزۈووپىي بۇنيەتى.

ھەربۈيە له و چەمکەدا واتاي رەھايى و گشتىتى و جىنگىرى ونە، ئىدەگار مۇران، فەيلەسۈنى دىاري فەرەنسى دەلىت: ئەمپۇ ئەھەمان لە رۇون بۇوهتەوە، كە دەبىت ھەموو بەخودايى كەنلىكى عەقل بخەينە دواوه، واتە دانە دواوه ھەموو عەقلەتىكى رەھا و داخراو، تەنها بەخۇ پىيوىست. پىيوىستە ئەوه لە بەرچاۋ بىگرىن كە عەقل توانان فراوان بۇون و گەشكەرنى ھەيە، عەقل وەك دىياردەيەكى پەرەسەندىنى تەماشەي بکەين، ھىچ وەختىش بە شىوهى ھىلى و نەپچىراویش گەشەنەنەنەنەي كە بەرەنەنەنەو كۆنهى كە

عەقلەوە دەستپېيىكت، ئەوهەش لە رىگاي خىستنەرپۇوي بەنەماكانى و بزواندىنى كارايىيەكى، گەشكەپىدانى، ھەنەندىكەنلىنى بەچەمکى نۇرى، تىگەيشتنى، رۆزەلەلتاسىن، ئاودانى لەو بوارەوە و ئەو بوارانەي كە بىرى مروقق تىايىدا گەشكەرى كەنلىكى، بىرى فەلسەفى بىت يان بىرى زانسى.

روتكەرنەوەي بەنەماكان و ھەنەندىنى بەنەماكان و بزواندىنى كارايىي عەقللى عەرەبى ئىسلامى رۇوه و چەمکە مروقق كەن لە بىوارى بىرى مروقق پىشكەوتتو، دەبىت ئەو مىتودە مۆدىنەيە بىت لە پىرسەر رەخنەگرتىن لە عەقللى باوى «عەرەبى و ئىسلامى».

دەمەۋىت ئامازە بەوهەش بەدەم كە چەمکى مىزۈووپىي عەقل كە جاپىرى و ئەرگۈن تەبەننەيەن كەن، رەنگانەوەي قولى ھەلۋىستى فەلسەفى ئەوان، ھەرەنەنەنەوەي قولى ھەلۋىستى كەن، توانانى كاركىدىنى لەنانو چەمکى مىزۈووپىي دىياره تايىەتەندى و تىگەيشتنى خۆيى ھەيە، كە دواجار جۆرتىكە لەو تەئۈل و تىپوانىنەي كە سەرى بەدەركاي ئە و مەددەمەيت و رىزىزگەرایيەدا دەكەت كە بىرمەندانى پۇست مۆدىن بۇنيادىيان نا و بەرچەستەيان كرد، ھەرچەندە خۆيان ئەوهەيان بە پىيوىست نەگرتوھ بىدرىكىن، بەلام چەمکى مىزۈووپىي بۇونى عەقل لەھۆتە كۆتۈپ دىت. لەتايىەتەندىيە كانى ئە و عەقلەش: عەقلەتىكى گۆپرە و ناجىيگىرە، كە مەرجى مىزۈووپىي بۇنيەتى.

ھەربۈيە كەنلىكى خودى ھەيە، ئەوهەي هوکارى فەرەيەتى دىاري فەرەنسى دەلىت: ئەمپۇ ئەھەمان لە رۇون بۇوهتەوە، كە دەبىت ھەموو بەخودايى كەنلىكى عەقل بخەينە دواوه، واتە دانە دواوه ھەموو عەقلەتىكى رەھا و داخراو، تەنها بەخۇ پىيوىست. پىيوىستە ئەوه لە بەرچاۋ بىگرىن كە عەقل توانان فراوان بۇون و گەشكەرنى ھەيە، عەقل وەك دىياردەيەكى پەرەسەندىنى تەماشەي بکەين، ھىچ وەختىش بە شىوهى ھىلى و نەپچىراویش گەشەنەنەنەنەو كۆنهى كە بەرەنەنەنەو كۆنهى كە

به بهبوونی کۆمەلیک پرهنسیپی گشتی
پیویسته و، جا ئەگەر پیوهری جیاکەرەوەی
نیوان ھەلە و راست وون بۇو ئىتر لىزەوە
بوارىك بۇ چاکبۇن نامىتىتەوە. بەلكو
ھەممو شتىك گونجاو و شياوه، بۇيە له و
کاتەدا ناتوانىن پىتاڭرى لەسەر رەسەنایەتى
بېرىك و جىڭىرىگى هەر رايەك بىكەين، چۈنكە
رەسەن بۇونى نىيە و نامىتىت.

گومانى تىدىانىيە، كە موحەممەد ئەرگۈن
پاشيوانىيەكى گەورەي تىادەبىنېيە و بۇ
پرۇژەكەي، لەبەر ئەو كىتىبەكەي «الفكر
الاصلوي و واستحاله التاصيل» ئەوەي
بە رۇونى خستوھە رۇو كە وتۇويھەتى:
دەمەۋىت پىش ھەممو شتىك رەخنە لە
رېشە و رەسەنى و پرۇسەنى ئەصالەت بىرمە،
ياخود بە ئاشكارات ئە و بانگەشانە بەناوى
ئەصالەت لە: ئايىن، زانست، فەلسەفە،
ئەخلاق، رامىارى، ئابورى، كۆمەلایتى.

(هاشم صالح) ئەمە رافە دەكەت
دەلىت: مەبەستى ئەوھەي كە مادام ھىچ
شتىك ئەبەدىت و بەرددوامى نايىت، بۇيە
ئەصالەتىش بۇ ھىچ شتىك قبولناكىت،
گونجاو نايىت كە بۇ ھەممو سەرددەمە كان
شياو و گونجاو بىت، لەگەل ھەممو
پىشكەوتىن و شتە نوييەكاندا بىتەوە،
بۇيە دووا شىّوەدانان، نەخشەكىشانىيەكى
يەكجاري و ھەميشهيى بۇ عەقل، بۇ
حەقىقتەت كارىتكى نە گونجاو و نا زانستىيە،
چۈنكە حەقىقتەت بۇو رېزەيى و رەھايى
و بەرددوامىتە ھەميشهيى لىسەنرايەوە.

ئەم بابەتە لەم سايتەوە وەرگىراوە بەم
ناونىشانە:
بین اركون والجابرى .. فى نقد العقل
العربى / الاسلامى: قراوه تحليلية للبعاد
الفلسفى

دەكەن كە دىاردەيەكى مروئىيە، پاشان
بەوشىوھەيى كە رېزەيە و ملکەچى
پىشەرجى تايىەتىنى مىزۇوېي بۇو،
ھەلەدەگەپىتەوە بە ھەلگەرانە وەي
پىشەرجەكان، بەمەش دەرۋىيەن بۇ
چەمكىتى لاهوتى مىتافىزىكى لە عەقلەوە
بۇ شتىك كە بەتەواوى جىاوازى ھەي. تىمە
بىرەن بۇونى ئەنەن ئەنەن بەشە چىيە كە

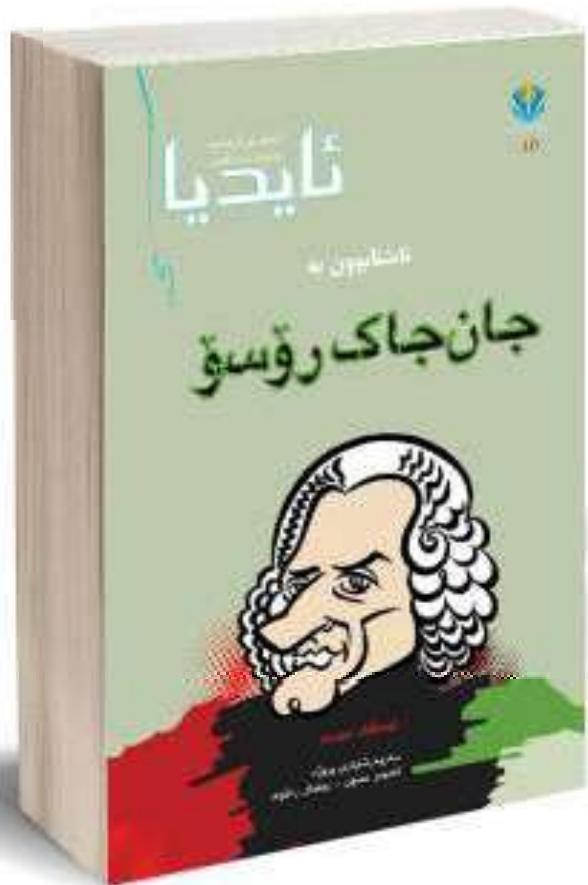
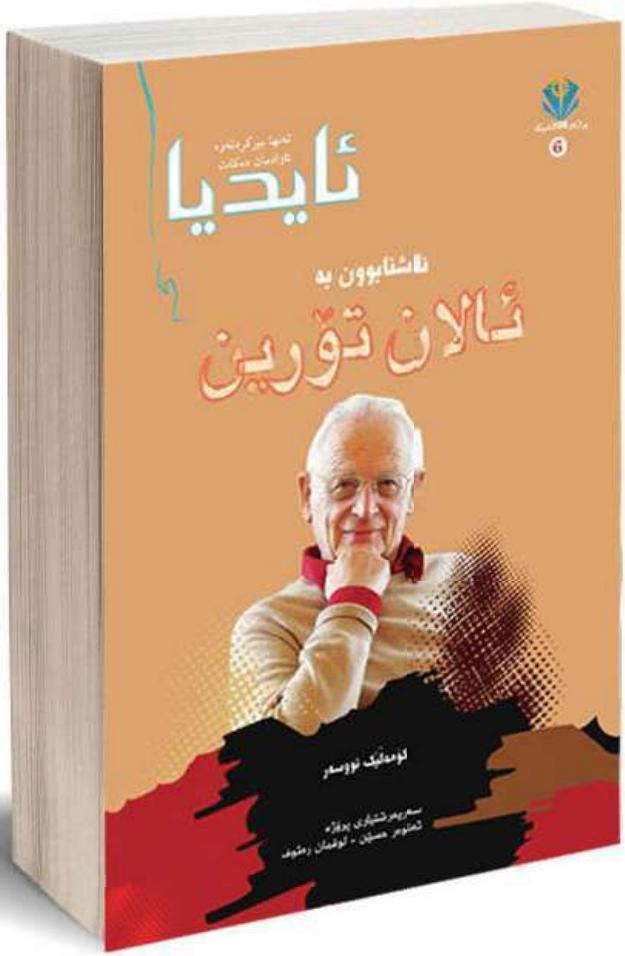
تەواو جىاوازى ھەبە؟ دىيارە بەزمانى حاڭ
وەلاممان پىددەتەوە بەلى ئەوھە عەقلى
پۆست مۆدىرنەيە. ئەي جىاوازى
چىيە لەننۇ ئەسە و عەقلى
مۆدىرنە؟ ئەرگۈن دەلىت:
تاکە جىاوازى نیوان عەقلى
مۆدىرنە و عەقلى پۆست
مۆدىرنە ئەوھەي كە دووھەمبان
كەلەلەي مەعرىفەي نۇئى
دەكەت، دەزانتىت كە ئەو ناكات
بە حەقىقتى رەھا، بەلكو تەنها
پەي بە حەقىقتە رېزەيەكان
دەبات، كە كاتىن و ھەندىتىكى كورت
خايىن و ھەندىتىكى درېزخايىن، بەلام
ھەرگىز حەقىقتە تىياناندا درېزەي
تەواوى نايىت.

لە خوينەر ناشارتەوە كە نەگەيىشتنىك
بۇ عەقل لەم شىّوە، بە دلىيەيەوە ئەوھە
حەقىقتى بەتەواوى لەلا
ون دەبىت.
بىوار بۇ
رېزەگە رايى
ھىچگە رايى
دەكاتەوە،
بەمەش
پىوهەرگە رايى و
نۆرمىيەت وندەبىت،
چۈنكە پىوهەر بۇونى پەيۋەستە،

بىرەنەندانى پۆست مۆدىرنە باسى
لېوھەدەن و بانگەشەي مەدنى عەقلانىيەتى
رۆشنىگەرە دەكەن. جان فيرنان كە يەكىكە
لە و بىرەنەندانى پۆست مۆدىرنە دەلىت:
وەختەكارىك پرسىار لە رىشەو بەنەچەي
عەقل دەكەن، تىمە پېرو پەككەوتەي
دەكەن لەناو مىزۇودا، وامەلەي

taha hsen

بلاکراوه کانى
دەزگاى ئايدىا
بو فکرو لېکولىيەوە

میهرداد سعیدزاده

له فارسی به وحی: محمد حسن

